

*Капура О. М.,**orcid.org/0000-0002-4399-2543**кандидат філологічних наук,**викладач української мови за професійним спрямуванням**Вінницького навчально-наукового інституту економіки**Західноукраїнського національного університету*

ОЗНАКИ ПОСТМОДЕРНІЗМУ У ПРОЗОВИХ ТВОРАХ ОКСАНИ ЗАБУЖКО

Анотація. Статтю присвячено описові ознак постмодернізму у прозових творах відомої української письменниці постмодерної літератури Оксани Забужко. Як стверджують деякі дослідники, творчість Оксани Забужко не може бути однозначно віднесена до постмодернізму, проте апелювання письменниці до Чорнобильської катастрофи може слугувати доказом «постмодерності» її прози, оскільки вона стала однією з відправних точок нинішньої естетики та моралі. На наш погляд, постмодерністськими можна вважати такі характеристики творчості мисткині як «логоцентризм» світогляду, інтертекстуальність, фрагментарність, відбір матеріалу за принципом нонселекції, деканонізація у сфері творчій та політичній. Зазначено, що прозові твори О. Забужко мають характерну «словесність», мовну виразність у відображенні явищ буття, яка в певній мірі відповідає ідеї деконструкції логоцентризму, висловленої Жаком Деррідою. Відмічено, що у естетиці постмодернізму інтертекстуальність є обов'язковою ознакою. Так у інтертекстуальності в романі «Польові дослідження» базується на фрагментарності, цитуванні та автоцитуванні, переказі чужого мовлення, використанні чужих слів та великій кількості англійських виразів. Натомість в повісті «Інопланетянка» наявність інтертекстуальності спостерігається на рівні сюжету. Також всіх прозових творах письменниці домінують феміністична проблематика (яка часто супроводжується акцентуванням проблем сексуальності). Наприклад, повість «Казка про калинову гілку» пронизана феміністичними ідеями, які розкрито через образ Ганни-панни. Зазначено, що фрагментарність оповіді в прозових творах мотивована тим, що для авторки саме життя є роздробленим, атомарним, заслідженим бронуївським рухом людських постатей, позбавленим внутрішньої цільної ясності. Так, повість «Дівчатка» майже позбавлена сюжету й написана у формі асоціативної сув'язі спогадів-спалахів свідомого «я» Дарки – головної героїні. Одна з головних рис постмодернізму – цитатність – у прозових творах О. Забужко проявляється у автокомунікаційності, організації розповіді за схемою «Я-Я». Авторка відрізняється граничною відкритістю, автобіографічністю. Тексти пронизані іронією, проте її іронія є сумною, нагадує самоотруєння в якому відчутно пафос неприйняття довколишнього світу. Отже, яскрава та неповторна проза письменниці дозволяє краще зрозуміти явище постмодернізму, його характерні ознаки та сприяти формуванню особистості в новому інформаційному суспільстві.

Ключові слова: постмодернізм, прозові твори, Оксана Забужко, ознаки постмодернізму.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями.

В кінці XX та на початку XXI століття світ зазнав кардинальних змін, які вплинули на усі сфери життя, в тому числі і на літературу в Україні, в результаті чого з'явилися нові видатні письменники сьогодення. Однією з таких літераторів є Оксана Забужко – відома українська поетеса, літературознавиця та публіцистка. Більш широкий загал знає Оксану Забужко як перекладача та поетесу, але її прозові твори також заслуговують на увагу, особливо в контексті різноманітних напрямів і течій сучасного літературного процесу.

Творчість Оксани Забужко – лауреата фонду Фулбрайта, кандидата філософських наук, майстерного перекладача – дає можливість ширше зрозуміти явище постмодернізму та його характерні ознаки, його вплив на сучасного читача, на формування особистості в новому інформаційному суспільстві. Тому увага до творчого доробку О. Забужко дозволить молодій людині, що стоїть на шляху самоусвідомлення, правильно сформувані світоглядні естетичні цінності у відповідності до антропоцентризму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Науковці, такі як В. Агеєва, Н. Зборовська, Н. Анісімова, І. Борисюк, О. Пашник, О. Шаф, досліджували мотиви поетичної творчості Оксани Забужко. Вони зосередили свою увагу на дослідженні мотивів та образів, які засновані на поєднанні загальнолюдського й інтимно-особистого. Н. Тарасова та В. Люлька також вивчали особливості пізнавального осмислення буття з погляду постмодернізму, присвячуючи Оксані Забужко провідну роль у функціонуванні цього напрямку в сучасному літературному процесі. М. Шведова аналізувала ідіостиль поезій Оксани Забужко, а О. Даниліна та Т. Тебешевська-Качак розглядали автобіографічні аспекти у творчому доробку письменниці. Незважаючи на різноаспектність досліджень, комплексний аналіз ознак постмодернізму у прозових творах Оксани Забужко не має достатнього наукового висвітлення.

Формування мети статті. Проаналізувати ознаки постмодернізму у прозових творах Оксани Забужко

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. За визначенням Умберто Еко, «постмодернізм – не фіксоване хронологічне явище, а такий собі духовний стан, kunstwollen (художницька воля) – підхід до роботи. В цьому сенсі правомірною є фраза, що будь-яка епоха має власний постмодернізм. Очевидно, кожна епоха у певний момент підходить до межі кризи...» [1, с. 120]. І постмодернізм якраз засвідчує кризові

моменти в розвитку суспільства та людини. Постмодернізм – не просто кризове явище. Це усвідомлення кризи й самоусвідомлення себе в цьому неспокійному світі. Тому знання, досвід, який приходить до сучасної людини через призму постмодерністської літератури, сприяє її формуванню як особистості, вчить мислити, міркувати, шукати і знаходити вихід із будь-якої ситуації, не втрачати свого «я», завжди залишатися людиною.

Творчість Оксани Забужко не може бути однозначно віднесена до постмодернізму, як стверджують деякі дослідники. Наприклад, В. Єшкілев відкидає можливість віднесення її поетичних творів до постмодерного дискурсу через їх дидактичний характер та обмеженість в ігровому аспекті. У той же час, Т. Тебешевська-Качак відносить її прозу до постмодерністської естетики через деформацію традиційних наративних структур, зміну конфігурації автор-герой-реципієнт та використання психоаналітичних та біографічних принципів. Якщо вважати, що постмодерністський твір обов'язково має мати «ігровий» характер, то творчість О. Забужко взагалі не відповідає критеріям постмодернізму. Наталя Зборовська зіставляючи твори Оксани Забужко та Юрія Андруховича, стверджує, що вони «протистоять як серйозне і гра». Однак, з іншого боку, апелювання О. Забужко до Чорнобильської катастрофи може слугувати додатковим доказом «постмодерності» її прози та поетичної творчості, оскільки вона стала однією з відправних точок нинішньої естетики та моралі [2, с. 72]. На наш погляд, постмодерністськими можна вважати такі характеристики творчості письменниці як «логоцентризм» світогляду, інтертекстуальність, фрагментарність, відбір матеріалу за принципом нонселекції, деканонізація у сфері творчій та політичній.

Твори мисткині мають характерну «словесність», мовну виразність у відображенні явищ буття, яка в певній мірі відповідає ідеї деконструкції логоцентризму, висловленої Жаком Деррідою. Для письменниці реальність здійснюється саме в мові. Найяскравіше це втілено в такому фрагменті «Польових досліджень»: «Хотіти бути автором – творити – зазіхнути на виключну прерогативу Бога... Все, що нам дано – як дітям на забавку – то готові порізнені скалочки дійсності, фрагменти, подробиці, кольорові фішки якоїсь великої, неосяжної головоломки, по яких рачкуємо, не підводячи зору... тільки штука в тому, що фішки часом... вдається стулити за невідь-звідки-взятим, нікому-неозброєним-оком-невидним планом, у якому знати пульсацію самостійного, немовби вже й органічного життя... просто одслонивсь був нам на шпаринку крайчик первісного генерального плану» [3].

Зазначимо, що у естетиці постмодернізму інтертекстуальність є обов'язковою ознакою, оскільки вона базується на концепції неможливості створення щось принципово нового, а визнання новаційністю лише перекомбінування елементів, які вже існують в художньому або позахудожньому досвіді людства. У своїх «Польових дослідженнях українського сексу» О. Забужко демонструє широку ерудицію, вільне володіння не тільки літературним матеріалом, а й текстами сучасної масової культури, такими як, наприклад, ток-шоу, яке у повісті «Я, Мілена» пародіюється як різновид культурного тексту. Так, Т. Гундорова, вказує на ознаки інтертекстуальності в романі «Польові дослідження українського сексу». Згідно з її думкою, фактура роману відкрито поліфонічна та постмодерністська, що базується на фрагментарності, цитуванні та автоцитуванні,

переказі чужого мовлення, використанні чужих слів та великій кількості англійських виразів [4, с. 94].

У повісті «Інопланетянка» наявність інтертекстуальності виявляється на рівні сюжету. Сцена зустрічі інопланетянки з Посланцем нагадує класичний елемент сюжету про диявола, який пропонує творчу могутність в обмін на запродану душу. Інтертекстуальність виникає за допомогою алюзії, яка ґрунтується на культурно-антропонімічних елементах (чорт з «Братів Карамазових»? Або той, що купив душу Адріана Левер'єна? [5, с. 127]). Цим залученням читача через художній дискурс до світового коду культури створюється інтертекстуальність. У згадці про покривало Ізиди («Рада відкинула серпанок («покривало Ізиди» чомусь майнула гадка, й зробилося весело» [5, с. 127]) відображається «інтертекстуальне» мислення героїні-інтелектуалки на підсвідомому рівні.

Особливість ідіостилю Оксани Забужко виразно проглядається в сцені зустрічі героїні повісті «Інопланетянка» зі смертю (у сні). Вгадується взаємодія тексту О. Забужко з художніми текстами Валерія Шевчука. З'являється інтертекст з ознаками гіпертекстуальності. У зображенні смерті О. Забужко ніби гостро полемізує з В. Шевчуком, у творах якого смерть – біла, велична і поважна, сумна і лагідна пані чудової вроди. Смерть же, з якою спілкується героїня «Інопланетянки» Рада, на відміну від Шевчукової пані, яка м'яко шепоче, – непривабливе «бабисько», яке гукає «голосом базарної перекупки» (авторка свідомо вживає згрубілу, знижену лексику): «Просто на неї упоперек схилу чухрає відворотне розфарбоване, з масними кісьми й брезклою, в патьоках гриму шкірою відставної статистики, розсміяне бабисько: смерть, зрозуміла Рада, а та вже гукала голосом базарної перекупки: «Давай-давай, я давно на тебе жду!» [5, с. 161].

У всіх прозових творах письменниці домінують феміністична проблематика (яка часто супроводжується акцентуванням проблем сексуальності). У романі «Польові дослідження українського сексу» авторка О. Забужко висловлює феміністичні ідеї, які розглядаються в контексті свобод демократичного посттоталітарного суспільства. Для головної героїні фемінізм є ідеологічною декларацією, яка втілюється у її житті як постійна опозиція до традиційної моралі, боротьба з суспільними табу та відвоювання власного простору.

Повість «Казка про калинову гілку» також пронизана феміністичними ідеями, які розкрито через образ Ганни-панни. Головну героїню можна сміливо вважати проекцією сучасної української жінки, яка у складних умовах національно-економічної залежності стоїть на розпутьї власної долі: з одного боку, між засмоктуючою рутинною життя, з іншого, духовним піднесенням з перспективою на оволодіння «власним простором» [6, с. 17].

Доречно буде зазначити, що ключовою рисою жіночих персонажів О. Забужко є агресія, тяжіння до злочинної поведінки та, нарешті, сам злочин. Так, літературознавець М. Крупка звертає увагу на цю рису у творчості Забужко та стверджує, що героїня письменниці переживає травматичний вплив посттоталітарної культури. Її особисте життя залежить мало від неї самої, оскільки вона змушена «стояти на межі», проте одночасно прагне позбутися патріархальної залежності, розриває з традицією та намагається досягнути цінності вільного постколоніального суспільства. Амбівалентність її характеру приводить до граничного прояву експресії [7, с. 7].

У творах О. Забужко, які відрізняються художнім психологізмом, ключовою є проблема роздвоєння особистості героїні. Конфлікт тут майже завжди внутрішньоособистісний, між тілесним і духовним («Інструктор із тенісу»), між раціональним і інтуїтивним («розумом запевняла себе..., а вірші обіцяли...»), між вульгарним «бабиськом» і маленькою дівчинкою в душі героїні («Польові дослідження...»), між Міленою духовною і Міленою – цинічною спокусницею («Я, Мілена»)

Фрагментарність оповіді в прозових творах мотивована тим, що для авторки саме життя є роздробленим, атомарним, заслідженим бруунівським рухом людських постатей, позбавленим внутрішньої цільної ясності. Так, повість «Дівчатка» майже позбавлена сюжету й написана у формі асоціативної сув'язі спогадів-спалахів свідомого «я» Дарки – головної героїні [8]. Тут ми спостерігаємо взаємодію два просторово-часові виміри – дитячо-підліткового (шкільного) та сформованого (дорослого). У тексті прописано й виразно постають суто мистецькі атрибути О. Забужко – психологізована сексуальність художньої манери, поєднана з примхливо вишуканою образною стилістикою та помножена на відчуття еротичних потенцій і граней слова. Така репрезентація художнього матеріалу є особливою формою дії принципу нонселекції.

Крім того, виразні й зображальні засоби творення художності у письменниці характеризуються певною фрагментарністю через використання таких прийомів мистецької палітри модернізму, як потік свідомості й імпресіоністичність фіксації вражень фокалізаторкою оповіді. Наприклад, у «Польових дослідженнях» фрагментарність і непослідовність викладу художнього матеріалу відображають перебіг думок та асоціацій, які турбують головну героїню роману, змучену нищівним почуттям.

Одна з головних рис постмодернізму – цитатність – з комуникативної точки зору може бути розглянута як перенесення уваги з повідомлення на код, оскільки сама форма повідомлення не несе нового значення. За Ю. Лотманом, це є ознакою автокомунікаційності тексту: «Орієнтована на автокомунікаційність література не тільки не буде уникати штампів, а навпаки, прагне перетворити тексти на штампи та тотожність «високого», «гарного» та «істинного» зі «стабільним», «вічним» – з іншими словами, з штампом». Одним з проявів ліризації творів О. Забужко є їх автокомунікаційність, організація розповіді за схемою «Я-Я» (наприклад, «Польові дослідження...», «Інопланетянка», «Сестро, сестро», «Інструктор із тенісу»). В ролі нарративу та фокалізатора тут найчастіше виступає жінка (з винятком можливо лише «Книги буття...»). Авторка відрізняється граничною відкритістю, автобіографічністю, хоча намагається заперечити наявність себе в тексті наперед відмежовується від усіх можливих аналогій між описаним у цій книжці, з одного боку, та реальними особами й подіями, з другого.

Авторка цікаво розвиває імпресіоністичну стилістику, наприклад, в «Інопланетянці». Подекуди тут спостерігаємо специфічну – в найкращих традиціях Коцюбинського – подвійну, а то й потрійну фокалізацію оповіді, наприклад, в ситуації, коли Рада, відчувши раптову спорідненість зі світом живих істот, пригортає сусідського собаку Чорниша: «Потім вона подумала – думка була з іншого, дотеперішнього світу, – що в Чорниша, мабуть, блохи, – і, відтритивши собаку, встала, трохи соромлячись цієї своєї малодухості» [5, с. 162].

Тексти Оксани Забужко пронизані іронією, проте її іронія є сумною. На відміну від веселої іронії-бешкету Андрія Андруховича, у Забужко вона нагадує самоотруєння. У її творах часто відчутно пафос неприйняття доволишиного світу. Наприклад, у романі «Інопланетянка» нараторка іронічно описує спроби писати не «з серцем», а «з розумом»: «Можна, чому ні, вигадати, намислити дальший хід твору – так? ні, здається, краще отак... а може, розвинути оцю-ось лінію, щось вона тут зовсім захиріла..., і отак – теж непогано, і сюди, в цей бік – теж нівроку, і все це вже лайно. За перепошенням» [5, с. 168].

Висновки з дослідження і перспективи подальших пошуків у даному науковому напрямку. Творчість Оксани Забужко відкрила зовсім нову систему образів та символів, яка надзвичайно збагачує читача. Художній світ у її творчості базується на засадах української ментальності, на фактах національної та світової історії. Саме тому яскрава та неповторна проза письменниці дозволяє краще зрозуміти явище постмодернізму, його характерні ознаки та сприяти формуванню особистості в новому інформаційному суспільстві. Подальші дослідження варто спрямувати вивченні особливостей стилю О. Забужко у контексті світової постмодерністської літератури.

Література:

1. Ніколенко О. М., Мацапура В. І. Літературні епохи, напрями, течії. К.: Пед. преса, 2004. 128 с.
2. Гребенюк Т. В. Художня культура українського постмодернізму (на матеріалі сучасної прози). Навчальний посібник з курсу «Культурологія». Запоріжжя, 2007. 136 с.
3. Забужко О. Польові дослідження з українського сексу. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=2744> (дата звернення 02.05.2023).
4. Гундорова Т. Післячорнобильська бібліотека. Український літературний постмодерн. К.: Часопис. Критика, 2005. 263 с.
5. Забужко О. Інопланетянка. Жінка як текст: Емма Андіївська, Соломія Павличко, Оксана Забужко: фрагменти творчості і контексти / Упоряд. Л. Таран. К.: Факт, 2002. 208 с.
6. Гук О. В. За феміністичним каноном («Казка про калинову сопілку» О. Забужко). Вісник ЗНУ. Філологічні науки. 2009. № 2. С. 16–21.
7. Крупка М. Художні версії любовних драм у сучасному прозовому дискурсі (романи О. Забужко, І. Карпи, С. Пиркало). *Слово і час* 2007. № 7. С. 73–79.
8. Забужко О. Дівчатка. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=4204> (дата звернення 02.05.2023).

Kapura O. Signs of postmodernism in the prose works of Oksana Zabuzhko

Summary. The article is dedicated to describing the features of postmodernism in the prose works of the well-known Ukrainian writer of postmodern literature, Oksana Zabuzhko. Some researchers claim that Zabuzhko's work cannot be unequivocally attributed to postmodernism, but her appeal to the Chernobyl disaster may serve as additional evidence of the «postmodernity» of her prose, as it has become one of the starting points of current aesthetics and morality. In our opinion, the characteristics of the writer's work that can be considered postmodern include the «logocentrism» of worldview, intertextuality, fragmentariness, the selection of material based on the principle of non-selection, and decanonization in the creative and political spheres. It is noted that Zabuzhko's prose works have a characteristic «wordiness» and linguistic expressiveness in reflecting

phenomena of being, which to some extent corresponds to Jacques Derrida's idea of deconstructing logocentrism. It is also noted that intertextuality is an obligatory feature of postmodern aesthetics. Thus, in the novel «Fieldwork in Ukrainian Sex," intertextuality is based on fragmentariness, quotation and self-quotation, the retelling of someone else's speech, the use of foreign words and a large number of English expressions. In contrast, intertextuality in the short story «The Alien» is observed at the level of the plot. Additionally, feminist issues (which are often accompanied by an emphasis on sexuality issues) dominate in all of the writer's prose works. For example, the novella «A Tale of the Hawthorn Branch» is permeated with feminist ideas that are revealed through the character of Hanna Panna. It is noted that the fragmentary nature of the narrative in Oksana Zabuzhko's prose is motivated by the fact that for the author, life itself is fragmented, atomized, and characterized by the Brownian

motion of human figures, devoid of internal coherence. Thus, the novella «Girls» is almost devoid of plot and is written in the form of associative flashes of memories of Darks's conscious «I» – the main character. One of the main features of postmodernism – intertextuality – in O. Zabuzhko's prose is manifested in auto-communication, organizing the narrative according to the «I-I» scheme. The author is characterized by extreme openness and autobiographical nature. The texts are permeated with irony, but her irony is sad and reminiscent of self-poisoning, in which there is a sense of the pathos of rejecting the surrounding world. Therefore, the bright and unique prose of the writer allows for a better understanding of the phenomenon of postmodernism, its characteristic features, and contributes to the formation of personality in the new information society.

Key words: postmodernism, prose works, Oksana Zabuzhko, signs of postmodernism.